

שרשי האנטישמיות

מים ראשונים: נכון אולי לקרוא לדף זה שורשי שנאת ישראל (עפ"י המדרש). אנטישמיות הוא ביטוי יותר מודרני שלא היה שגור בפי חז"ל. אך זה עצמו העניין, להראות שמה שמכונה בימינו אנטישמיות שורשיו עתיקים ומלבד שינוי השם, אין כאן חידוש גדול, וכמו שאמר קהלת (א י): "יֵשׁ דָּבָר שֵׂאֵמֵר רָאָה זֶה חֶדְשׁ הוּא כְּבָר הָיָה לְעֵלְמִים אֲשֶׁר הָיָה מִלְּפָנָיו".

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: נִקְּם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים אַחַר תֵּאֶסֶף אֶל עַמֶּיךָ: וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל הָעָם לֵאמֹר הִחְלְצוּ מֵאִתְּכֶם אֲנָשִׁים לְצַבָּא וַיְהִיו עַל מִדְיָן לְתֵת נִקְמַת ה' בְּמִדְיָן: (במדבר לא א-ג).

במדבר רבה פרשה כב סימן ב – של מי הנקמה?

"לתת נקמת ה' במדין" - הקב"ה אמר: "נקום נקמת בני ישראל" ומשה אמר: "לתת נקמת ה' במדין". אמר הקב"ה להם: אינו אלא דיקי שלכם שגרמו לי להזיק אתכם.¹ אמר משה לפני הקב"ה: ריבון העולמים! אם היינו ערלים או עובדי עבודת כוכבים או כופרים במצוות, לא היו שונאים אותנו. ואיך רודפים אחרינו אלא בשביל תורה ומצוות שנתת לנו, הילכך הנקמה היא שלך: "לתת נקמת ה' במדין".²

מסכת מגילה כא ע"ב – ברכת המגילה, של מי הריב?

נוסח בבלי מגילה כא ע"ב: "מאי מברך?³ ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הרב את ריבנו והדן את דיננו והנוקם את נקמתנו ...".

נוסח ירושלמי מגילה פרק ד הלכה א: "כיצד הוא מברך עליה? זכיי טבחא בשם רבי יוחנן: הרב את ריבך והנוקם את נקמתך ...".⁴

רמב"ם, אגרת תימן (פתח תקווה) – קנאה על הדת

"דעו שזאת היא תורת ה' האמיתית שנתנה לנו ע"י אדון כל הנביאים הראשונים והאחרונים, שבתורה הזאת הבדילנו הבורא משאר בני העולם, שנאמר: "רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכס מכל העמים כיום הזה" (דברים י טו) ... ומפני שיחד אותנו הבורא במצוותיו ובחוקותיו ... קנאונו הגויים כולם על דתנו קנאה גדולה, וילחצו מלכיהם בשבילה לערער עלינו שטנה ואיבה. ורצונם להילחם בה' ולעשות מריבה עמו - ואלקים הוא ומי ירב לו!⁵

¹ דיקי - הדל"ת בחיריק והק"ף בצירה. מילה ביוונית שמשמעותה דין או צדק. ראו דברי שרה לאברהם בבראשית רבה מה ה: "תבוע דיקי דינו" (יתבקש דיני - הצדק שלי). עוונות ישראל והדין שבא בעקבותם הם שגורמים לעם ישראל לסבול, אומר הקב"ה. ולפיכך הנקמה היא של עם ישראל. ומה חלקם של הגויים? האם הם רק מכשיר פסיבי? ראו ישעיהו י ה: "הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמ". ראו מה מפרש על כך רמב"ן בבראשית טו יד, שהגויים נענשים על "התוספת" שהוסיפו לזרור את ישראל מעבר לנדרש ושם הוא מביא גם את שיטת הרמב"ם הגולשת לעניין כח הבחירה וזה נראה עניין קצת אחר.

² כך גם במדרש ספרי במדבר פרשת מטות פיסקא קנז, אגב שבחו של משה שלא התמהמה בקיום המצווה: "וידבר ה' אל משה נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים, להודיע שבחן של צדיקים שאין נפטרים מן העולם עד שהם מנקמים נקמת ישראל, שהיא נקמת מי שאמר והיה העולם". ראו דברינו [צורר את המדינים](#) בפרשת פנחס. טענת משה היא שגם אם עם ישראל איננו נקי מעוונות, שנאת הגויים הבסיסית מקורה בעצם העובדה שעם ישראל שונה מהם. ובמה הוא שונה? בכך שהוא קיבל את התורה ומקיים אותה. ראו שמות רבה ב ב: "הר סיני - שממש ירדה שנאה לאומות העולם עלי". וכן הוא בגמרא שבת פט ע"א. ושמה תאמר, השנאה היא של ישראל ושל הקב"ה לאומות על שלא קבלו את התורה, בא מדרש / פירוש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יט, ומסביר: "הר סיני. למה נקרא שמו סיני, שירדה ממנו שנאה לעובדי כוכבים, שהן מקנאין את ישראל בתורתן".

³ זו הברכה לאחר קריאת מגילת אסתר. ואם בפורים ומגילת אסתר עסקינן, ראו כל המדרשים על הפסוק: "ישנו עם אחד מפזר ומפָּרד בְּיַן הָעַמִּים ... וְדַתָּהֶם שְׁנוֹת מִכָּל עַם" (אסתר ג ח), חלקם מדרשים מלעיגים ואנטישמיים קיצוניים במיוחד. כבר נגענו במקצת בנושא זה בדברינו [עם לבדד ישכון](#) בפרשת בלק ועוד נזכיר סוגה זו של מדרשים, להלן.

⁴ "ריבנו" מול "ריבך", "נקמתנו" מול נקמתך". אמנם, אפשר לפרש את הירושלמי אחרת (ראו שם בהמשך המאמר), אך נראה שיש כאן מחלוקת מהותית מעניינת המצטרפת לויכוח שבמדרש במדבר רבה לעיל. ראו גם הנוסח במסכת סופרים פרק יד הלכה ב: "ולאחר קריאתה צריך הקורא לחתום ולומר, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, האל, הרב את ריבך, והנוקם את נקמתך, והגואלך והמושיעך מכף כל עריצין, ברוך אתה ה' האל העוזר והמושיע. כנגד עלבונה של שכניה מברכין; ויש אומרים כנגד עלבונם של ישראל מברכין".

⁵ ובהמשך דבריו שם, מבחין הרמב"ם בין אלה שעקב קנאתם באו על עם ישראל בכוח הזרוע, שדעתם: "לסתור תורתנו ולהפך דתנו באונס בנצחון ובחרב, כמו עמלק, וסיסרא, וסנחריב, ונבוכדנצר, וטיטוס, ואדרינוס והרבה כיוצא בהם", ובין אלה שבאים בנימוקים וויכוחים תיאולוגיים: "הם המחודדים משאר המלכיות והחכמים מיתר הלשוניות, כמו האדומים, והפרסיים והיונים, שאלו ... כוונתם לסתור דתנו ולהפך תורתנו בטענות שטוענים אליה ובקושיות שמחברים". את אגרת תימן, המכונה גם אגרת פתח תקווה, כתב הרמב"ם ליהדות תימן בעקבות משבר קשה, פיסי ורוחני, שעבר עליה לאחר הופעת משיח שקר שם (ראו דברינו [גילוי הקץ](#) בפרשת

מדרש תנחומא (בובר) פרשת פקודי סימן ג – סולמות וקרדומות למעלה⁶

"אלה פקודי המשכן". בשעה שנכנס אדריינוס לבית קדשי הקדשים, והיה מתגאה שם ומחרף לפני הקב"ה. אמר ר' חייא בר אבא: אמר דוד לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, כך תעלה לפניך, אם היו יכולין לעשות סולמות ולעלות להם למעלה היו עולים, שנאמר: "יִנְדַע קָמְבִיא לְמַעְלָה בְּסֶבֶד עֵץ קַרְדְּמוֹת" (תהלים עד ה). אלא שאינן יכולין והן מניחין אותך וחוזרין עלינו, שנאמר: "אלהים באו גוים בנחלתך וגוי" (שם עט א).⁷

ספרי במדבר פרשת בהעלותך פסקא פד – שנאת מי שאמר והיה העולם

"וינוסו משנאיך מפניך", וכי יש שונאים לפני מי שאמר והיה העולם? אלא מגיד הכתוב שכל מי ששונא את ישראל כאלו שונא את מי שאמר והיה העולם. כיוצא בו אתה אומר "וברוב גאונך תהרוס קמייך" (שמות טו ז) - וכי יש קמים לפני מי שאמר והיה העולם? אלא מגיד הכתוב שכל מי שקם על ישראל כאלו קם על המקום.⁸

תנחומא פרשת תרומה סימן ג - שנאת עבודה זרה

מעשה בטורנוסרופוס ששאל את רבי עקיבא, אמר לו: למה הקב"ה שונא אותנו, שכתב: "ואת עשו שנאתי" (מלאכי א ג)? אמר לו: למחר אני משיבך. למחר אמר לו [לרבי עקיבא: מה חלמת זה הלילה ומה ראית? אמר לו: בחלומי היה לי הלילה שני כלבים אחד שמו רופוס ואחד שמו רופינא. מיד כעס, אמר לו: לא קראת שם כלביך אלא על שמי ושם אשתי, נתחייבת הריגה למלכות. אמר לו רבי עקיבא: ומה בינך לביניהם אתה אוכל ושותה והן אוכלין ושותין, אתה פרה ורבה והן פריין ורביין, אתה מת והן מתים. ועל שקראתני שמם בשמך כעסת? והקב"ה נוטה שמים ויוסד ארץ ממית ומחיה אתה נוטל עץ וקורא אותו אלהים כשמו! לא כל שכן שיהא שונא לכם.⁹

מכילתא דרבי ישמעאל פרשה ו יתרו כי אנכי ה' ... אל קנא – למה קנאה בעבודה זרה

שאל פילוסופוס אחד את רבן גמליאל: ... וכי יש כוח בעבודה זרה להתקנאות בה? גיבור מתקנא בגיבור. חכם מתקנא בחכם. עשיר מתקנא בעשיר. אלא יש כוח בעבודה זרה להתקנאות בה! אמר לו: אילו אדם קורא לכלבו בשם אביו וכשהוא נודר, נודר בחיי כלב זה. במי האב מתקנא? בן או בכלב?¹⁰

ויהי. משלימים את דברי רמב"ם אלה, הם דברי רמב"ן בסוף שירת האזינו, דברים לב מ: "ואמרה השירה, כי בסוף ישיב נקם לצריו ולמשנאיו ישלם. והטעם, כי הם עשו כל הרעות עמנו לשנאתו של הקב"ה, כי לא ישנאו את ישראל בעבור שעשו עבודה זרה כהם (כמותם), רק בעבור שלא יעשו כמעשיהם, ויעבדו את הקב"ה וישמרו את מצותיו, ולא יתחתנו בהם ולא יאכלו מזבחייהם, ויבזו עבודה זרה שלהם ויבערו אותה ממקומותיהם, וכענין שאמר: כי עליך הורגנו כל היום (תהלים מד כג). אם כן, לשנאתו של הקב"ה יעשו בנו כל הרעות האלה, והם צריו ומשנאיו ועליו להינקם מהם".

⁶ וכן הוא בתנחומא הרגיל שם סימן ד.

⁷ ראו גם מדרש תהלים (בובר) מזמור עד פסוק ג: "שלחו באש מקדשך [לארץ חללו משכן שמך. למעלה היתה שכינתך, ולמטה היתה שכינתך, ובשביל שלא יוכלו לשלוט בשמים, שלטו בארץ... אמרו לנו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד (תהלים פג ה), אלהים מי נקרא, לא אלהי ישראל? אם נעקור ישראל, לא יזכר שם אלהי ישראל". מדרשים אלה נראים כמקור ברור לדברי הרמב"ם לעיל. בית המקדש נחרב בשל המלחמה שהגויים מבקשים לערוך עם אלוהי ישראל, ומשום שאינם יכולים לו (הוא אל מופשט), הם פוגעים בסמליו. בה בעת, מזכירים המדרשים את המוטיב שהמשכן עתיד להתמשכן בעוונותיהם של ישראל. ראו בתנחומא שם: "למה משכן משכן ב' פעמים? א"ר שמואל: שבית המקדש עתיד להתמשכן ב' פעמים" חורבן ראשון וחורבן שני, ולפיכך אמר משכן ב' פעמים". ועל כך הרחבנו בדברינו [שני משכנות](#) בפרשת פקודי.

⁸ דרשה זו מסכמת את הדרשות עד כאן ואולי היא המקור להם. ראו גם פסיקתא זוטרתיא (לקח טוב) שמות טו ז פרשת בשלח: "וברוב גאונך תהרוס קמייך ... ומי הם שקמו כנגדך? אותם שקמו על בניך: תהרוס קמייך - קמינו לא נאמר אלא קמייך, וכן בכל מקום, שונאי ישראל הם שונאי מי שאמר והיה העולם". אפשר שיש בכך הקלה ונחמה פורתא. לא שונאים את היהודים בגלל מעשיהם והתנהגותם, אלא משום שהם מייצגי הקב"ה בעולם.

⁹ אנחנו הולכים אחורה במכונת הזמן וחוזרים לתקופה האלילית, אבל צועדים קדימה בהיבט המחשבתי. בניגוד לשיטת משה (כפי שביטאוהו רמב"ם ורמב"ן) שראינו עד כאן, עפ"י מדרש זה, עם ישראל "בכלל לא בעסק". השנאה הבסיסית היא ישירות בין הקב"ה ואומות העולם בגלל עבודת האלילים שהם עושים שפוגמת בא-לוהות. ועם ישראל שאינו עובד עבודה זרה אלא מקים את המשכן (מדרש זה הוא בפרשת תרומה) הוא ש"סופג את האש". (עם ישראל אמנם לא מופיע במדרש זה, אבל ברור שהדיון מדוע הקב"ה שונא את הרומאים, בפרט הפתיחה המוזרה לפיה רומאי שואל יהודי מדוע הקב"ה שונא אותנו, הוא השלכה של השנאה שהייתה בין הרומאים לעם ישראל, אחרת אין למדרש זה הסבר). אך דווקא מדרש קיצוני זה הוא פתח להקלה. אם כל הסיבה לשנאת הקב"ה את הגויים (ובעקבותיה שנאתם לעם ישראל) היא בגלל עבודה זרה, מה קורה בתקופה בה פסקה הפגאניות והגויים כבר לא לוקחים עץ וקוראים אותו אלהים? וגם בית המקדש כבר איננו שיעקיס את הגויים. לכאורה, גם שנאת ישראל צריכה הייתה להיחלש. ולא היא. וכבר הקדשנו גיליון מיוחד לשיח של [טורנוסרופוס ורבי עקיבא](#) בפרשת מזריע.

¹⁰ המדרש הקודם מסיים במוטיב שהקב"ה שונא את עובדי עבודה זרה וזה מתחבר לנושא הפילוסופי המורכב של קנאת הקב"ה בדבר שאין בו ממש. הכיצד? התשובה היא, כאשר הבן נודר בשם הכלב (בני אדם סוגדים לעבודה זרה ונשבעים ומשביעים בשמה), האבא (הקב"ה) כועס על הבן שככה התדרדר ולא על הכלב. לא על עבודה זרה עצמה, אלא על האדם, שצלם אלהים שבו נפגע והושחת. וכבר הרחבנו לדון בנושא זה בדברינו [והלוא אין בה ממש](#) בפרשת כי תשא. מה שחשוב לעניינינו הוא, שלכאורה העתקת הוויכוח בין הקב"ה לאומות העולם מוציאה את עם ישראל מהסיפור ומנטרלת את האנטישמיות, ולא היא! עם ישראל עומד בתווך, רבן

ויקרא רבה יג ה – שנאת האומות השולטות

"שָׁנְנָן דָּא מִן דָּא" (דניאל ז ג).¹¹ אל תקרי שניין אלא סניין דא מן דא. מלמד שכל אומה ששולטת בעולם היא שונאה לישראל ומשעבדא בהם יותר מהכל.¹²

מדרש תהלים (בובר) מזמור פד – הציפור הנוודת

"נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' " (תהלים פד ג).¹³ ... "נחית בחסדך עם זו גאלת וגו' אל נוה קדשך" (שמות טו יג), "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך" (שם שם יז). "גם צפור מצאה בית" - אמרו ישראל: עד מתי יהיו שונאין אותנו ואומרים: "כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו" (משלי כז ח), וכן הוא אומר: "נודי הרכס צפור" (תהלים יא א).¹⁴

משנת רבי אליעזר פרשה ה – בשיקום בית שני

... כנגד ארבעה פעמים שבקשו השונאים להתגרות בישראל בימי נחמיה, ולא הניחו הקדוש ברוך הוא, שנאמר: "וַיִּשְׁלְחוּ אֵלַי פְּדָבָר הַזֶּה אֲרַבְעַ פְּעָמִים וְאָשִׁיב אֹתָם פְּדָבָר הַזֶּה" (נחמיה ו ד).¹⁵

ספרי במדבר פיסקא טט – קנאת אחים

"וישקהו" (בראשית לג ד) נקוד עליו שלא נשקו בכל לבו. ר' שמעון בר יוחאי אומר: הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו.¹⁶

קהלת רבה ב יז – למה שנאת ישראל דווקא

אימיקנטרון¹⁷ היה כותב לאדריאנוס קיסר. אמר לו: אם למולים את שונא - אלו הישמעאלים. אם למשמרי שבת את שונא - אלו הכותיים. הרי אין את שונא אלא האומה הזאת בלבד, אלהיה יפרע מאותו האיש.¹⁸

גמליאל ור' עקיבא המנהלים את הוויכוחים עם הפילוסופים, תחילה פגאנים ואח"כ נוצרים, עומדים גם עומדים בתווח וסופגים את כל האש. ומי שבאמת עומד בלב ליבו של העימות, הוא הדרשן שבונה ויוצר את כל המדרשים האלה הדנים בשרשי האנטישמיות. ראו הפסוק השלם שם בחלום ארבע החיות של דניאל: "וְאֲרַבְעַ חַיִּין בְּרִבְבָן סִלְקוּן מִן יַמָּא, שָׁנְנָן דָּא מִן דָּא תְּרַגוּם" "וְאֲרַבְעַ חַיִּוֹת גְּדוּלוֹת עוֹלוֹת מִן הַיָּם, שׁוֹנוֹת זֹו מְזוּ". אבל הדרשן מעדיף את שונאות ולא שונות.

¹² לא אומות שליטות ששונאות זו את זו, אלא שכולן, כל אחת בתורה, שונאות את עם ישראל. משהו בעם היהודי 'מעצבן' את השלטון (האימפריאלי) וכאילו קורא תיגר עליו. היהודים נכנעים לכוחו וסרים למרותו, אבל בראשם פנימה נדים לו ובסתר ליבם בזים לו. ראו באסתר רבה ז כ: "אחשורוש שונא את ישראל יותר מהמן הרשע, מנהגו של עולם דרכו של לוקח ליתן ערבון למוכר ברם הכא המוכר נותן ערבון". עוד. שנאת בלק המתוחכמת ש: "ראה בפורענות העתידה לבא על ישראל ושונאן יהיה יותר מכל שונאים שכלם היו באין במלחמות ובשעבוד שהן יכולים לעמוד בהן וזה כאדם שהוא מוציא דבר מפיו לעקור אומה שלימה" (תנחומא בלק סימן ב). ועוד בהלשנות לנבוכדנצר: "בעת שהלשינו עליהן שונאי ישראל ואמרנו לנבוכדנצר אלו היהודים שהבאת הם מזנין עם שפחות המלך ועם נשי השרים" (אוצר מדרשים (אייזנשטיין) אסתר עמוד 60), וכמובן שנאת המן, בלעם ועוד. תמיד יהיה גם יועץ ולוחש למלכות על 'הסכנה היהודית'.

¹³ ראו הפסוקים המלאים שם: "נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' לבי וגבשתי ירגנו אל אל תי: גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתה אפרחיה את מזבחוקיה ה' צבאות מלכי ואלהי".

¹⁴ האם שנאת ישראל מקורה בתופעת 'הצפור הנוודת' שאף אחד לא רוצה שתקנן בביתו או בחצרו, היינו שאיבוד הריבונות בארץ משלך והשתכנות בקיני זרים, היא סיבת האנטישמיות ושנאת ישראל? אם אכן כך, נראה שדרשה זו חולקת על דרשת רבי הושעיה בגמרא פסחים פז ע"ב: "אמר רבי אושעיא: מאי דכתיב צדקות פרזונו בישראל - צדקה עשה הקדוש ברוך הוא בישראל שפזרן לבין האומות". ראו בהמשך הגמרא שם הוויכוח עם המין וטענת ר' הושעיה שהמלכות אינה משמידה את כל היהודים שתחת שלטונה משום שאם תעשה כן, תיקרא 'מלכות קטועה'. אך עפ"י מדרש תהלים הנ"ל, הגלות לא עושה טוב לעם ישראל. גרים לא מתווספים בדרך ולא ברור שזה האידיאל שבגיננו שווה הגלות. הגלות מעצימה את שנאת ישראל שהוא כציפור נודדת מקינה שאין לה בית - שהוא עם "מפוזר ומפורד בין העמים" ששומר בקנאות על דתו ואמונתו.

¹⁵ במבט כללי (ומן הסתם לא מדויק), שנאת ישראל היא תופעה של ימי בית שני בעת שעם ישראל חוזר ומנסה לשקם את ריבונותו או לפחות מושבו בארץ ישראל. בבית ראשון לא מצאנו 'שנאת ישראל', אלא מאבקי כח בין אומות וממלכות. ראו בהקשר זה את משטמת "צרי יהודה ובנימין", עזרא ד ו: "ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו פתבו שטנה על ישיבי יהודה וירושלם". ובאשר ל"ארבעה פעמים", ראו שם בתחילת הדרשה שהיא מיוסדת על חזון ארבע המרכבות בזכריה פרק ו.

¹⁶ מדרש זה (ורבים אחרים) מציג אסכולה אחרת לפיה שנאת ישראל מקורה בסכסוך העתיק שבין יעקב ועשו, עוד הרבה לפני מתן תורה. המדרש מציג את התיזה האולטימטיבית "בידוע שעשו שונא ליעקב" דווקא על הפסוק "וישקהו". על טיבה של נשיקה זו רבו המדרשים המציינים שהיא לא הייתה בלב שלם (ראו במדרש עצמו, הדעה שלפני ר' שמעון בר יוחאי), ראו דברינו [מפגש יעקב ועשו](#) בפרשת וישלח. אבל ר' שמעון בר יוחאי במדרש לעיל אומר לכאורה דברים ברורים ומדגיש את הרגע הנעלה של אחוות אחים: "נהפכו רחמיו ... ונשקו בכל ליבו". (הוא ר' שמעון בר יוחאי שדיבר בגנות המלכות ונאלץ בעקבות זאת להתחבא שתיים עשרה שנים במערה, ראו שבת לג ע"ב, ראו דברינו [רבי שמעון בר יוחאי בין המערה לטבריה](#) בל"ג בעומר). ועל נושא שנאת עשו ליעקב הרחבנו כבר בדברינו [יעקב ועשו – אחים שונאים](#) בפרשת תולדות.

¹⁷ שם של איש.

¹⁸ אנחנו בתקופה שבה הפגאניות בירידה ואומות אחרות מגלות עניין בחלק ממצוות ישראל ובאמונה היהודית. מדוע אם כך עדיין שונאים הגויים דווקא את היהודים? אדריאנוס לא מחזיר תשובה - אין תשובה ברורה. שונא בחינם, ללא סיבה. ראו מדרש תהלים

בראשית רבה סג ז פרשת תולדות – שנאת ישראל והאומה השלטת

שני גוים בבטנך - שני שונאי גוים בבטנך, כל העובדי כוכבים, שונאים את עשו, וכל העובדי כוכבים שונאים את ישראל.¹⁹

מסכת ראש השנה יט ע"א – לא אחיכם אנחנו?

בעשרים ותמניא ביה אתת בשורתא טבתא ליהודאי דלא יעידון מאורייתא.²⁰ שגזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל שלא יעסקו בתורה, ושלא ימולו את בניהם, ושיחללו שבתות. מה עשה יהודה בן שמוע וחביריו? הלכו ונטלו עצה ממטרוניתא אחת שכל גדולי רומי מצויין אצלה. אמרה להם: בואו והפגינו בלילה. הלכו והפגינו בלילה, אמרו: אי שמים! לא אחיכם אנחנו, ולא בני אב אחד אנחנו, ולא בני אם אחת אנחנו?²¹ מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם גוזרין עלינו גזירות קשות! וביטלום. ואותו היום עשאוהו יום טוב.²²

ויקרא רבה ז א פרשת צו – שנה פנימית?

"צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה". זה שאומר הכתוב: "שְׁנָאָה תְּעוֹרֵר מִדְּנִים" (משלי י יב) - שנה שנתנו ישראל ביניהם לבין אביהם שבשמים היא עוררה להן דיני דינין.²³

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: שנאת ישראל לדורותיה היא נושא מרתק ועלום וכבר נדרשו לו רבים וטובים. ראו הדף [מדרשים](#) [אנטישמיים?](#) בדפים המיוחדים שם רכזנו מספר מדרשים 'צירויים' ובוטים, מפי שונאי ישראל אבל גם מפי קרח, הלועגים לדת ישראל ולעם ישראל ומגנים אותם. שם התקשינו להסביר מדוע בחרו עורכי המדרשים לכלול כתבי שטנה אלה בספרות המדרש, אולי בבחינת 'תפוס את השור בקרניו', אולי הקצנה מכוונת שמטרתה היא כפולה: מסר יהודי פנימי: זה העולם בו אני חיים, והכרזה חיצונית לעולם: אנחנו יודעים מה אתם חושבים עלינו, לא תוכלו להתכחש לאמירות קשות כאלה. במדרשים לעיל בדף זה נראים הדברים פשוטים וברורים יותר, הגם שחידת האנטישמיות – על מה ולמה יש שנאת ישראל עזה כל כך כולל בימינו – הייתה ונשארה תעלומה.

(בובר) מזמור כה: "ראה אויבי כי רבו ושנאת חמס שנואני - אם עשו שונא ליעקב, לפי שנטל ממנו את הבכורה, והדין עמו, אבל ברברים וענתיים ושארית העמים מה עשיתי להם? לפיכך שנאת חמס שנואני". בה בעת, מדרשים אחרים מנסים להבליט את /שותפות הגורל' בין יעקב לעשו - בין ישראל ואדום היא רומא כפי שנראה בדרשה הבאה.

¹⁹ חזרנו אל 'האומה השלטת' בתקופת הדרשן היא רומא. בהשוואה לשני המדרשים הקודמים, נראה שדרשה זו מנסה 'לתפוס את השור בקרניו' וליצור מעין שותפות גורל בין יעקב לעשו המקראיים בגלגולם לישראל ורומא של תקופת הדרשן. ראו גם בראשית רבה סג ז: "שני שונאי גוים בבטנך. כל העובדי כוכבים, שונאים את עשו, וכל העובדי כוכבים שונאים את ישראל". אחוות אחים בין רומא לירושלים! בעקבות שונא שלישי משותף לשניהם, או שמא אחרית הימים? ראו שם גם הדרשה: "שני גיא גוים בבטנך זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה במלכותו, שני גיא גוים בבטנך אדריאנוס בעובדי כוכבים, שלמה בישראל". האם זו התקווה כנגד האנטישמיות? להידבק לממלכה השלטת? לחפש שמה קרבה משפחתית?

²⁰ זה ציטוט ממגילת תענית שמונה ימים שנעשו בהם ניסים לישראל. וכאן מדובר על כח באדר בו בטלה גזרת "מלכות הרשעה" את הגזרה שלא לעסוק בתורה (אולי גם גזרות אחרות) ובאה רווחה לישראל. המשך הציטוט בגמרא הוא מתוך הסכוליון המלווה את מגילת תענית. ראו [ורד נעם מגילת תענית](#) עמוד 312.

²¹ הכוונה כאן, בלי ספק, היא לפסוק במלאכי ב י: "הלא אב אחד לכלנו הלא אל אחד בְּרָאָנו", שאמנם נאמר כלפי פנים, אך הדרשן אינו מהסס להשתמש בו כלפי חוץ ואף לשנות את הנוסח ולהוסיף ("אם אחת") ואינו טורח לצטט את המקור.

²² וזהו יום טוב של כח באדר. הנוסח בגמרא ראש השנה לעיל ממקם את האירוע בברור בימי מלכות רומא והתנא יהודה בן שמוע (השנים לאחר מרד בר כוכבא), אך החוקרים הנסמכים על נוסחאות הסכוליון המקוריות נחלקים אם "מלכות הרשעה" היא יוון או רומא ובהתאם לכך האם האירוע עליו מדובר כאן אכן אירע בתקופה הרומאית או שמא בתקופה החשמונאית מה שמתאים יותר לתקופתו של ספר מגילת תענית (ורד נעם, שם). לעניינינו, גמרא זו מציגה יחס מורכב של שנאת ישראל שנראה שמלווה את עם ישראל לאורך כל שנות הגלות הארוכה. לצד שנהא ברורה, רדיפות וגזרות וגירושים, היו גם גויים נאורים ובהם שליטים שנתנו מחסה ליהודים ואפשרו להם לקיים את דתם וחיים סבירים.

²³ בסוף הדף אנחנו חוזרים למדרש בו פתחנו, לפרשת הזנות בשיטים ולדברי מדרש במדבר רבה: "אמר הקב"ה להם: אינו אלא דיקי שלכם שגרמו לי להזיק אתכם". ניזקתם כי חטאתם. האם אפשר שהשנאה הפנימית, בעקבות חטאי עם ישראל כמו בעגל (דור יוצאי מצרים) [ובשיטים של זנות](#) (דור הבנים נוחלי הארץ), היא שגורמת גם לשנאה החיצונית? בחשבון הפנימי שבין הקב"ה לעם ישראל ובין איש ישראל ורעהו, אפשר שכן. בהיבט ההיסטורי הדתי - אולי אכן. אבל אין זה עניינם של הגויים ואין זו הצדקה שלהם לשנאת ישראל ולאנטישמיות שמחלחלת בכל עוז עד היום. אין הם שליחים של הקב"ה. אבל החובה להשקיט את השנאה והריבים הפנימיים עדיין מוטלת עלינו, בלי קשר לשנאת האומות. ונזכה שיקוים בנו הפסוק המלא מספר משלי עליו מבוססת הדרשה לעיל: "שְׁנָאָה תְּעוֹרֵר מִדְּנִים וְעַל כָּל פְּשָׁעִים תִּכְסֶּה אֶהְבֶּה".